

ניגון ברכת כהנים

בזמן המקדש; בזמן הזה; בתורת החסידות;
ניגון חב"ד לברכת כהנים – סיפור השתלשלותו; ניתוח תנועותיו לאור החסידות

הרה"ת לב לייבמן
מחב"ס [נגינה לאור החסידות ולנגן בהיכלו](#)

ניגון ברכת כהנים במקדש

ידוע ומפורסם כי מלאכת השירה והנגינה היתה מתפקידם ושירותם של הלויים בבית המקדש¹, לעומת הכהנים שהיו ממונים על הקרבת הקרבנות לכל הסתעפויותיה. בבואנו לנושא "ניגון ברכת כהנים", ראשית יש לברר – מה להם לכהנים אצל ניגון? האמנם גם להם היה חלק בשירה וזמרה שבמקדש? את המענה לשאלה זו יש למצוא במקור הבא. ידוע כי הכהנים היו מברכים את העם בברכת כהנים' מידי יום ביומו לקראת סיום מלאכת קרבן התמיד², כאשר בברכתם היו הוגים את השם המפורש (שאסור לאמרו מחוץ למקדש). מספרת הגמרא³, כי בתקופה המאוחרת של בית המקדש השני, היו מלמדים את ההיגוי של השם המפורש אך ורק לכהנים "הצנועים", ובכדי שהעם הנוכח לא ישמע את השם בעת ברכת כהנים, היו אותם הכהנים הצנועים "מבליעים אותו **בנעימת אחיהם הכהנים**" (וכן מעיד ר' טרפון הכהן בגמרא שם מזכרון ילדותו מלפני החורבן, אשר זכה לעלות לדוכן לברכת כהנים יחד עם דודו, ולשמוע את הכהן הגדול מקרוב). רש"י מפרש כי "נעימת אחיהם" היינו **נעימת ביסום קול**, שקורין (בלע"ז) טרוף (מנגינה⁴). נמצא כי ברכת כהנים היתה נאמרת – מידי יום – בנעימה ובניגון.

*

[להעיר כי שירת הלויים נלמדת בגמרא⁵ מן הכתוב "ושרת בשם ה' אלקיו"⁶ – איזהו שירות שבשם ה' – זו שירה. בהמשך העלתה הגמרא סברא שכוונת הכתוב היא לא לשירת הלויים אלא לברכת כהנים, שגם היא "שירות בשם ה'". הרי רואים בזה איזו שייכות וזיקה בין ברכת הכהנים לבין שירת הלויים. מעניין לציין שהן

¹ בהרחבה ראה בספר לנגן בהיכלו.

² תמיד ריש פרק ה'.

³ קדושין ע"א, א.

⁴ ע"פ הפיענוח במהדורת הרב שטיינזלץ עיי"ש.

⁵ ערכין י"א, א.

⁶ דברים יח, ז.

מקום עמידת הלויים בשעת שירם וזמרם, והן מקום עמידת הכהנים בברכת כהנים בבית המקדש, נקרא "דוכן"⁷.

שייכות ישירה ומפורשת יותר של הכהנים לתחום השירה והנגינה אפשר ללמוד גם ממצוות תקיעת הכהנים בחצוצרות. תקיעה זו היתה בין היתר גם בשעת שירת הלויים, והרמב"ם⁸ הביא דין חצוצרות הכהנים בתוך דיני כלי הנגינה של הלויים ושירתם].

ניגון ברכת כהנים בזמן הזה

והנה, גם לאחר חרבן בית המקדש, נשארה המסורת של הכהנים לומר את ברכת כהנים בניגון ובנעימה⁹. עדות לכך נמצאת עוד בדברי הפוסקים הראשונים, ודבריהם הובאו גם בפוסקים האחרונים כהלכה למעשה.

הטור כתב בשם הירושלמי¹⁰, כי ברכת כהנים צריכה להיות "במעולה שבקולות". אלא ששם הכוונה היא על עוצמת (או גובה) הקול. אזכור אודות ניגון בברכת כהנים נמצא במקור הבא:

"תרומת הדשן" כתב¹¹, שאין הכהנים רשאים לנגן בברכת כהנים ב' או ג' ניגונים משום טירוף הדעת, שכשרוצים לצאת מניגון לניגון צריכים לכוין ולדקדק יפה להשמיע קול שוה ומיושר ... אלא ינגנו ניגון אחד מראש ועד סוף.

אדמו"ר הזקן פסק בשולחנו¹² על פי הרמ"א והט"ז: עכשיו שהכהנים מאריכים הרבה בניגונים¹³, נהגו לומר ג"כ פסוקים בשעת הארכת הנגון, אך יותר טוב שלא לאמרם, והאומרים יאמרו בשעה שהמקרא מקרא התיבה וממשיכה בניגון. [מכאן נמצא שלא רק הכהנים עצמם אלא אף החזן המקריא לכהנים את ברכת הכהנים – צריך להקריא אותה בניגון].

פרט נוסף מופיע בשולחן ערוך¹⁴, ש"נוהגים להאריך בניגון" בסוף התיבות הבאות: יברכך, וישמרך, אליך, ויחונך, אליך, לך, שלום. וזאת מפני שכל אחת מתיבות אלו היא "סוף ברכה בפני עצמה". ובמיוחד "מאריכים בניגון" בסוף התיבה

⁷ ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך ז' ערך דוכן ע' רלב ואילך ושי"נ.

⁸ פ"ג מהלי כלי המקדש, עיין שם.

⁹ להעיר מפירוש הרמב"ן על התורה (ר"פ בהעלותך) שברכת כהנים הינה מן הדברים שנהגו בבית המקדש ו"אינן בטלים לעולם", גם לא בזמן הגלות (דוגמת הדלקת המנורה שמתקיימת היום ע"י נרות חנוכה). הטעם לכך נתבאר בלקוטי שיחות ח"ג שיחה לחנוכה בהערה 37.

¹⁰ הובא בשו"ע אדמו"ר הזקן או"ח סימן קכ"ח סעיף כג.

¹¹ ח"א סכ"ו. הובא בשו"ע אדמו"ר הזקן שם סעיף לה.

¹² שם סעיף ל"ט.

¹³ אין הכוונה שבדורות הראשונים לא היו מנגנים כלל, כי אם שלא היו מאריכים בניגון הרבה. וראה עדי"ז גם בשו"ע אדמו"ר הזקן סימן נ"ז ס"ד, וסימן תרכ"ט ס"י.

¹⁴ שו"ע אדמו"ר הזקן שם סנ"ח (מאליה רבה ס"ק פ"ח) עיין שם. והיינו, שבתבנות הללו יש ענין להאריך בניגון.

שבסוף הפסוק" (היינו בשלשת המילים – וישמרך, ויחונך, שלום), ובמילים אלו עצמן מאריכים "בניגון הברת אות אחרונה של התיבה".

בסידורו מכריע אדמו"ר הזקן כך: אומרים את ה"רבונו של עולם" בשעה שהכהנים מנגנים דוקא, ולא בשעה שאומרים את התיבות של הברכה¹⁵. מכאן נתברר, כי "ניגון ברכת כהנים" המסורתי כולל לא רק מנגינה על המילים, אלא גם **מנגינה ללא מילים**, שבאה בין המילים.

ניגון הכהנים בפנימיות התורה

נאמר בזהר הקדוש¹⁶ כי לעומת עבודת הלויים "לארמא קלא" (להרים קול), עבודת הכהנים היא "בחשאי וברעותא דליבא". והיינו, שנוסף על עבודת הקרבת הקרבן כפשוטו במעשה, היתה כלולה בזה גם עבודה רוחנית בנפש מצד הכהנים¹⁷. בהשקפה ראשונה היה מקום לחשוב, שהמונח "בחשאי" בא להוציא את הכהנים מכלל השירה. אולם דקדוק דברי הזהר מורה שכל ההפרש בין הכהנים ללויים איננו אלא בנוגע לעוצמת הקול (אם בקול רם ואם בלחש), אולם בנוגע לעצם עבודתם הפנימית – משתווים המה¹⁸.

מבואר על כך בתורת החסידות¹⁹, כי שירת הכהנים נובעת מפנימיות הלב (רעותא דליבא), ומפני כן באה "בחשאי" – בקולא דלא אשתמע, לעומת שירת הלויים שנובעת מחיצוניות הלב ולזאת באה בהרמת הקול. ובלשון אדמו"ר הצמח צדק²⁰, שיר הכהנים הוא ב"הרהור ורעו"ד .. כמו שמחשב ומצייר במחשבתו הקולות מהזמר .. בלחישו". [וממשיך לדמות זאת להבדל שבין שיר הנשמות לשיר המלאכים, אשר שיר המלאכים נשמע לאזני הנביא – דוגמת "לארמא קלא" של הלויים, לעומת זאת שיר הנשמות בלתי נשמע, דוגמת ה"בחשאי" של הכהנים²¹]. מביאור החסידות נמצא, שלא זו בלבד שגם לכהנים ישנה שייכות אל השירה, אלא עוד זאת כי שירת הכהנים היא בדרגה גבוהה יותר מאשר שירת הלויים. ועיין

¹⁵ דיוקי המנהג נתפרשו בלוח היום יום ז' סיוון.

¹⁶ חלק ג' לט, א. קעז, ב. וראה ביאורי הזהר לאדמו"ר האמצעי קלג, א ואילך.

¹⁷ כן מדייק בד"ה באתי לגני תשי"ב ס"א ובד"ה באתי לגני תש"ל"ב ס"ה.

¹⁸ בזהר ח"א קמח, ב מדייק בלשון הפסוק "וחסידך ירננו" (תהלים קלב, ט), ולא נאמר "ולוידך ירננו", ומפרש אשר "חסידך" רומז לכהנים שהם "אנשי חסד" (לעומת הלויים שבאו ממדת הגבורה), ועפ"ז "חסידך ירננו" היא שירת הכהנים (ע"פ הגהת הצ"צ בלקו"ת ואתחנן שם).

¹⁹ לקוטי תורה ואתחנן ח, ב (ועיין במפתח הרבי ללקו"ת ערך שיר החילוק בין הציון למאמר זה לבין מאמרים אחרים, וכמו שנתבאר בנגינה לאור החסידות ע' 251 הערה 17). דרושים לסוכות פ, א.

²⁰ אור התורה בראשית כרך א' ע' קפ ואילך. הבדל זה בין עבודת הלויים לכהנים הוא דוגמת מעלת תפלת שמונה עשרה שהיא בחשאי על פסוקי דזמרה שהם בקול רם (שם). ועל דרך כללות עבודת הצדיקים שהיא "בחשאי" לעומת עבודת בעלי תשובה שהיא ברעש (המשך תרס"ו בתחילתו. ספר המאמרים תשי"י בתחילתו).

²¹ נגינה לאור החסידות ע' 223 וש"נ.

לקמן מדברי אדמו"ר הרי"צ, שבניגון חב"ד לברכת כהנים נרגש ה"בחשאי" של
הכהנים.²²

מקורו של ניגון חב"ד לברכת כהנים

ניגון ברכת כהנים הנהוג זה קרוב ל-200 שנה בקהילות חב"ד (בתפילות מוסף של
המועדים) צופן בתוכו גם סיפור דברים מיוחד לגבי הלחנתו, וגם מסורת מיוחדת
לגבי דיוקו והתאמתו אל הכוונה הרוחנית של ברכת כהנים.

בספר הניגונים²³ נדפסה שיחה פרטית מאת אדמו"ר הרי"צ אל עורך הספר, ר'
שמואל זלמנוב ז"ל, מחודש תמוז תש"ד, שנסובה על הולדתו והשתלשלותו של
הניגון:

הניגון של ברכת כהנים הוא מאד עמוק ומכוון. שמעתיו בפעם הראשונה בריגא²⁴
מזקני כהנים החסידים. ור' שמואל יעקב הכהן כץ סיפר לי ששמע מזקנו ר'
וועלוויל²⁵, שהיה בעצמו מחברי ה'קאפעליע' (מקהלה) של אדמו"ר האמצעי²⁶, אשר
פעם אחת ביקש אדמו"ר האמצעי את מנהלי הקאפעליע לחבר ניגון מיוחד מתאים
בשביל "ברכת כהנים" בעת נשיאת כפים. חברי הקאפעליע לקחו עצמם להעבודה
ואחרי זמן מה יצרו ניגון חדש ושרו אותו לפני האדמו"ר ולא מצא חן בעיניו, וכן
היה איזה פעמים, עד אשר חיברו [את] הניגון הזה ומצא חן מיוחד אצל אדמו"ר
האמצעי ואמר אז: "בניגון זה ישנן תנועות של מרירות ושמחה בעניין התקווה".

לפלא בעיני – ממשיך אדמו"ר הרי"צ – מדוע לא שרו את הניגון הזה בעת נשיאת
כפים בזמן האחרון בליובאוויטש²⁷. ואולי פסקו מלנגנו בימי אדמו"ר הצמח צדק,
שהיתה מלשינות גדולה עליו בחוגי הממשלה. ידוע אשר אדמו"ר האמצעי נהג
נשיאות ברמה וברחבות גדולה, "מלכותי" בכל העניינים, והיתה לו קאפעליע
מיוחדת, אשר אחדים מכלי הנגינה נשמרו גם בעת האחרון בליובאוויטש – טסים

²² למרות שהביטוי "בחשאי" נאמר בזהר על כללות עבודת כהנים בהקרבת הקרבן ולא ישירות על ברכת
כהנים, ואדרבא ברכת כהנים צריכה להיות ב"קול רם ... עד שישמעו כל העם אשר פה" על פי דין כנ"ל (ולא
בלחש ובחשאי), מכל מקום מדברי אדמו"ר הרי"צ נמצא כי גם בברכת כהנים קיים מעין העניין של
"בחשאי" ברוחניות. ולהעיר מדברי אדמו"ר הצמח צדק, כי סבו – אדמו"ר הזקן – פעל בכללות ניגוני
חב"ד (!), שה"לארמא קלא" יהיה יחד עם "רעותא דלבא", כהכנה ללעתיד לבא כאשר יהיה "והכהנים
הלויים", שילוב דרגת הכהנים והלויים (ספר השיחות תש"ד ע' 93).

²³ ח"א ע' מט.

²⁴ אדמו"ר הרי"צ הגיע לריגא בתחילת שנת תרפ"ח, והרגל הראשון בו שמע ברכת כהנים היה חג הפסח
באותה שנה (משיחת תרצ"ט שם).

²⁵ בשיחת תרצ"ט מסופר – שר' שמואל יעקב שמע זאת גם בשם זקני חסידים נוספים.

²⁶ אודות מקהלת אדמו"ר האמצעי – ראה באריכות נגינה לאור החסידות ע' 102 ואילך.

²⁷ הרב יהושע שי' מונדשיין מספר כי שמע מר' אברהם מאיאר (דרייזין), שלמד בתומכי תמימים
בליובאוויטש, שבליובאוויטש היו הכהנים מנגנים רק בשלוש תיבות האחרונות [בפשטות, בכדי שהקהל
יאמרו בשעת הניגון את הירבונו של עולם' שבסידור. הערת העורך], אך לא נודע לנו מה היה הניגון.

גדולים שמקישים [אותם] זה בזה²⁸. – אמנם אח"כ בימי אדמו"ר הצמח צדק נפסקה התנהגות הרחבה והעשירה מפני המלשינות, ובעיקר בשנות ת"ר-תר"ג²⁹, שאז כל הדרכים שהובילו לליובאוויטש היו מלאים מרגלי חרש, "דעדעקטיווס" (בלשים), לראות ולרגל מי המה הבאים אל הרבי של ליובאוויטש, כי המלשינות היתה שהאדמו"ר מכין "מרד" במלכות, ויסד ניגון מיוחד לנגן [אותו] בעת תקומת המרד, ואת הניגון הזה מנגנים בראש השנה... בעת ההיא עשו הרבה חיפושים בבית האדמו"ר והיו מטעם זה מוכרחים לצמצם בהנהגה הרחבה, ויכול להיות שזה גרם ג"כ להפסיק מלנגן את הניגון הזה של ברכת כהנים.

משבחי הניגון

מדברי אדמו"ר הרי"צ אודות הניגון:

- ישנו יסוד לחשוב שניגון זה הוא מיסודו של אדמו"ר הזקן, רביניס א תנועה (תנועה של הרבי)³⁰.
- ניגון זה מצא חן מיוחד אצל אדמו"ר האמצעי ואמר עליו: "בניגון זה ישן תנועות של מרירות ושמחה בעניין התקווה"³¹.
- הניגון של ברכת כהנים הוא מאד עמוק ומכוון³².
- בניגון זה נרגש ה"בחשאי וברעותא דליבא"³³.
- זהו "שטארק חסידישער ניגון" (ניגון חסידי מאד)³⁴, ומהראיות לכך, שבשם הוי' לא מנגנים³⁵.

כוונות אדמו"ר האמצעי לברכת כהנים

²⁸ נזכר גם בספר השיחות תשי"ב ע' 122, התוועדויות תשכ"א כרך ל"א ע' 46. ראה תיאור מפורט יותר אודות כלי נגינה זה באגרות קודש אדמו"ר הרי"צ ח"ג ע' תמה. ולהעיר שכלי נגינה זה מפיך קול רעש גדול, ודוגמתו היה בתזמורת הלויים שבמקדש – ה"צלצלי", שעל פי קולו היו מתחילים הלויים בשיר (תמיד פ"ו מ"ו). ואכן אופיו של כלי זה ממחיש את הפך ה"מלכותי" של המקהלה, שעורר את חששות הממשל הרוסי.

²⁹ על המסופר כאן ראה בהרחבה קונטרס 'הצמח צדק ותנועת ההשכלה'.

³⁰ ספר השיחות תרצ"ו-ת"ש ע' 335.

³¹ ספר הניגונים ח"א ע' מט.

³² ספר הניגונים שם.

³³ ספר השיחות תרצ"ו-ת"ש ע' 335. וראה לעיל פסקה 'ניגון הכהנים בפנימיות התורה'.

³⁴ ספר השיחות תרצ"ו-ת"ש ע' 307.

³⁵ את ההסבר לכך ראה לקמן בהמשך. להעיר ממנהג דומה, שבנענועי הלולב בקריאת ההלל, בפסוקים "הודו לה'" ו"אנא ה'" – לא מנענעים בשם ה' (לבוש אורח חיים סימן תרנ"א ס"ח, הובא במחצית השקל שם סק"ט). וראה אוצר מנהגי חב"ד אלול-תשרי ע' שיג). והטעם ע"פ נגלה הוא מפני שבאמירת השם צריך כוונה יתירה, וכשמנענע הוא טרוד בניענוע ואינו יכול לכוון כל כך. וע"פ פנימיות, הטעם הוא מפני שבשם הוי' (עצמות) צ"ל ביטול מוחלט ולא שייך אז ניענוע – תנועת רצוא ושוב.

לאור המסופר כי ניגון זה הולחן בהוראת והנחיית אדמו"ר האמצעי, ואף נבחר על ידו כמכוון בתנועותיו אל הסוד של ברכת כהנים, נדמה כי מה טוב היה למצוא ביאור הכוונה של ברכת כהנים – מתורתו של אדמו"ר האמצעי בכבודו ובעצמו. ואכן, נמצא בסדרת מאמרי אדמו"ר האמצעי³⁶ מאמר משנת תקפ"ג הנסוב כולו על ביאור הכוונה הפנימית של ברכת כהנים. כדרכו של אדמו"ר האמצעי, מאמר זה כתוב באריכות רבה, קרוב ל-80 עמודים(!). מאמר זה של אדמו"ר האמצעי מיוסד כנראה על מאמר של אביו, אדמו"ר הזקן, משנת תקס"ו³⁷.

- מדברי אדמו"ר הרי"צ³⁸: בלמדנו עניין ברכת כהנים בחסידות רואים כיצד מכוון הניגון לפי הכוונות...

התנועה הפותחת ומשמעותה

תווי הניגון נדפסו בספר הניגונים ח"א ניגון כ"ז, לפנינו חלקו הראשון – הניגון על הפסוק הראשון של ברכת כהנים.

ניגון לברכת כהנים

בְּרַכְתָּהּ ד' וְיִשְׁמְרֶךָ

(נסדר מה"קאפעליע" של כ"ק אדמו"ר האמצעי ו"ע)

כז

27

Adagio

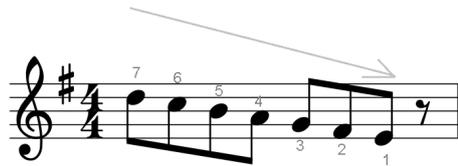
להאזנה: לחץ כאן

מאפיינים מוזיקליים כלליים: הניגון הינו בסולם (מי) מינור טבעי³⁹. התחלת הניגון – בצליל העליון של הסולם, הצליל השביעי מלמטה⁴⁰. הטוניקה (צליל הבסיס התחתון של הסולם) היא צליל מי הנמוך, אליו שואף הניגון מראשיתו ועד גמירא:

³⁶ במדבר ח"א פי' נשא ד"ה כה תברכו, עי' רכב – רצט. ראה גם מאמרי אדמו"ר האמצעי הנחות תקע"ז עי' קל ואילך.

³⁷ מאמרי אדמו"ר הזקן תקס"ו ח"ב עי' תפח ואילך (הנחת אדמו"ר האמצעי). וראה גם לקוטי תורה נשא כו, א.

³⁸ ספר השיחות תרצ"ו-ת"ש עי' 335.



בתנועה הפותחת של הניגון (החוזרת לאורך הניגון בכל קטע-ללא-מילים) ניתן להצביע על תכונות התואמות למהותה של ברכת הכהנים לפי ביאור החסידות: צלילי הניגון מכוונים בסדר של "מלמעלה למטה" (לעומת שיר הלויים שעניינם העלאה מלמטה למעלה, וכן ניגוני חב"ד רבים מכוונים מלמטה למעלה דווקא, כמו ניגון ד' בבות⁴¹), כמבואר בחסידות במהות ענין הכהנים בכלל⁴², ובמהות ברכת כהנים בפרט, שעניינם היא ברכה והמשכה "מלמעלה למטה".

בזה גופא –

(א) התחלת הניגון היא נעוצה למעלה מעלה, אי שם בפסגת הסולם, בצליל גבוה ביותר, וההמשכה היא עד למטה מטה, עד לצליל נמוך ביותר. על דרך ברכת כהנים, שהמשכתה היא "מלמעלה למעלה" (למעלה מסדר השתלשלות) **עד למטה מטה**⁴³ ;

(ב) סדר ההובלה וההמשכה מן הקצה העליון עד לקצה התחתון בניגון הוא בתנועות "נשפכות" במורד זו אחר זו ללא עיכובים, על דרך המבואר על ברכת כהנים שעל ידה נמשך השפע מלמעלה למטה "במהירות גדולה בלי עיכובים"⁴⁴, על דרך הכתוב "עד מהרה ירוץ דברו"⁴⁵.

במבנה הפנימי של תנועות הניגון בפתיחתו אפשר לעקוב אחר תבניות של "שלוש שלש": חלק ניכר ועיקרי מן הצלילים מופיע במקצב של 'טריליות' – שלישיות, כאשר בחלק מסויים הטריולה עצמה משתלשת שלש פעמים זו אחר זו. לכאורה, תכונה זו קשורה לכך שברכת כהנים היא "ברכה המשולשת"⁴⁶.

תנועה מיוחדת מבית המקדש

³⁹ סימן הדייז (סולמית) על צליל הלה (בשורות 3-4) נלקח מסולם הפרייגיש, וגורם להטעמה מיוחדת בניגון, אך כמדומה שכיום לא נהוג לנגן צליל זה עם ההגבה של הדייז.

⁴⁰ המכונה בשם סובדומינטה.

⁴¹ ראה 'הניגון הגדול' (נמצא בדפוס) בביאור הבבא הראשונה.

⁴² תורה אור סב, ג. לקוטי תורה במדבר א, ג. דרושים לסוכות פ, א ובכמה מקומות. ואשר הכהן נקרא "איש החסד" (נסמן בלקוטי שיחות כרך כ"ז ע' 88).

⁴³ ספר המאמרים מלוקט ח"ד ע' רצה.

⁴⁴ לקוטי תורה ס"פ קרח. דרך מצוותיך מצוות ברכת כהנים (ק"ב, א). ספר המאמרים מלוקט ח"ד ע' רצה ואילך. ושם מבואר שברכת כהנים ממשיכה מעולם האצילות עד עולם העשיה (ופורצת כל המניעות והעיכובים שבין עולם לעולם), דרך כל השתלשלות העולמות. על פי זה אולי יש לומר בדא"פ, שארבע הירידות זו אחר זו שבתביבה הראשונה של הניגון – הן ארבעת המשכות בארבעת העולמות הנ"ל.

⁴⁵ תהלים קמז, טו.

⁴⁶ בנוסח ברכת כהנים לשליח צבור.

בין ניגוני ה'סקאבאווע' העתיקים והמיוחסים לשירת הלויים בבית המקדש⁴⁷, ישנו ניגון מסורתי ל'סדר עבודה' של הכהן הגדול ליום הכפורים, ניגון "והכהנים" (ספר הניגונים ח"א ניגון צ"ט). ניגון השגור בפי החזנים בנוסח תפלת יום הכפורים עד היום הזה.

אחת מתנועות השיא של הניגון היא בקטע הבא – המסומן בקו מקווקוו:



והנה, אם כי תנועה זו שונה בכמה פנים מפתחת ניגון ברכת כהנים הנ"ל⁴⁸, מכל מקום גם בתנועה זו אפשר לעקוב אחר תכונות כלליות הנ"ל ב"חומר המוזיקלי":

(א) ירידה מכוונת מלמעלה מעלה עד למטה;

(ב) גם שילוש עקבי בתנועות הפנימיות של הניגון.

ואולי דמיון זה נעוץ בכך, שגם "תנועה" זו שייכת לעבודת הכהנים (עליה מדובר בפיוט "והכהנים"), ולהזכרת השם ע"י הכהן הגדול ביום הכפורים. דוגמת ברכת כהנים בה אנו דנים.

שלשה מרכיבים בניגון

לאחר סקירת התנועה שללא מילים בניגון, כעת יש לגשת להבנת הנגינה שעל מילות ברכת כהנים.

בספר השיחות תש"ג⁴⁹ נאמר:

הניגון הלזה מכוון לענין ברכת כהנים, להיותו ברצוא ושוב, וברכת

כהנים הרי היא "לאכללא שמאלא בימינא"⁵⁰ כידוע והוא ע"י רצוא ושוב.

⁴⁷ ראה בזה לנגן בהיכלו ע' 72 ואילך.

⁴⁸ החל מהשוני המהותי בסולם. ניגון "והכהנים" הוא בסולם 'פרייגיש' לעומת ניגון ברכת כהנים שהוא בסולם מינורי.

⁴⁹ ס"ע 96 (פסח סע"ב).

⁵⁰ זהר ר"פ קרח. בתורת חיים בא (קית, ד) מפרש שילאכללא שמאלא בימינא היינו להפוך את הרצוא (שמאלא) לשוב (ימינא). ובתורת חיים בראשית (כו, ג) מפרש, שזהו מה שהרצוא מביא לידי שוב. וראה בזה באריכות במאמרי אדמו"ר הזקן תקס"ו ח"ב ע' תקלג ואילך, ושם נתבאר שקרח (לשיטה שרצה שהלויים יהיו עיקר והכהנים טפל) רצה שיהיה "ירידה צורך עליה", אבל אמיתת הכוונה העליונה (שהלויים טפלים אל הכהנים) הוא שיהיה "עליה צורך ירידה". וכן הוא בניגון כפי שיתבאר לקמן, שההעלאה מביאה לידי המשכה, והניגון מסתיים בהמשכה.

בפרטיות יותר – היכן בדיוק בא לידי ביטוי הרצוא והשוב במהלך הניגון, וכן אודות מרכיב שלישי בניגון – מבואר בשיחת קודש נוספת⁵¹:

בניגון נרגשת ההעלאה וההמשכה: "יברכך" – העלאה, "וישמרך" – המשכה. הוי' – עצמות (ולכן לא מנגנים בשם הוי'⁵²).

בלמדנו עניין ברכת כהנים בחסידות רואים כיצד מכוון הניגון לפי הכוונות, ששה העלאות וששה המשכות. הניגון הוא לבוש אמיתי לכוונות של ברכת כהנים. היום מנגנים את הניגון לא נכון לא מסודר⁵³.

פיענוח פרטי התנועות

יְבָרְכֶךָ הוֹי' וַיִּשְׁמְרֶךָ :

יָאֵר הוֹי' פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיַּחֲנֹךְ :

יֵשָׂא הוֹי' פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיִּשֶׁם לְךָ שְׁלוֹם :

מה הן "שש העלאות ושש המשכות" הנזכרות בשיחה? זאת ניתן להבין על יסוד הדוגמא הפותחת, כי "יברכך – העלאה, ישמרך – המשכה". במעקב אחר כל התנועות הזרות לתנועת "יברכך" בניגון, ולאידך אחר כל התנועות הזרות לתנועת "וישמרך", עולה הסדר הבא ובו בדיוק שש העלאות ושש המשכות:

המשכה	העלאה		
ישמרך	יברכך	1	פסוק א'
פניו	יאר	2	פסוק ב'
ויחונך	אליך	3	
פניו	ישא	4	פסוק ג'
וישם	אליך	5	
שלום	לך	6	

כעת יש לעקוב אחר מבנה זה בתווי הניגון, ולראות במה מתבטאת ה"העלאה" של הניגון ובמה מתבטאת ה"המשכה".

כל ששת הנגינות במילים של "העלאה" – שווים המה, ומתחילות בזינוק מצליל מי נמוך לצליל סי (מרווח של קווינטה גדולה)⁵⁴:

⁵¹ ספר השיחות תקצ"ו-ת"ש ע' 335.

⁵² היינו, שביחס לתיבות אחרות עליהן יש תנועה של רצוא או של שוב כנ"ל, הנה על שם הוי' אין תנועה כזו כי אם קול פשוט. וצריך בירור, שמא במקור היו מנגנים בשם הוי' קול פשוט ממש ולא כפי שמנגנים היום.
⁵³ בספר השיחות שם ע' 307 מעיר: ואני הייתי אומר שב"יברכך" ינגנו פעמיים.



בניגון ה"המשכה" – ישנו הבדל בנגינה בין המילים המסיימות את הפסוק (ישמרך, ויחונך, שלום), לבין המילים שבאמצע פסוק (פניו, פניו, וישם). ועל דרך החילוק שבין 'סוף פסוק' לבין 'אתנחתא' שבטעמי הנגינה. אופן א': צורת ההמשכה שבאמצע הפסוקים:



אופן ב': צורת ההמשכה שסיומי הפסוקים:



בשני האופנים, התחלת הנגינה היא בצליל העליון (סי). באופן הראשון, ההמשכה היא עד צליל סול, ובאופן השני ההמשכה היא למטה יותר, עד צליל מי שהוא צליל הבסיס התחתון. [כאן יש להעיר, כי באופן כללי, דומות נגינות אלו לניגון ברכת כהנים הפשוט, הנהוג בתפוצות אשכנז].

שלשה שותפים בניגון

עד כאן נתבאר כיצד העליות והירידות שבניגון מכוונות אל ההעלאות וההמשכות שבברכת כהנים. אולם מסתבר שהניגון מכוון לא רק בעצם העליות והירידות, אלא גם בפרטי הצלילים: בכל עליה או ירידה ישנה נקודת מוצא ונקודת יעד מוגדרת בדרגות הסולם שאף היא מכוונת אל הכוונה הפנימית של ברכת כהנים. ובכן, באחת השיחות⁵⁵ מוסיף אדמו"ר הרי"צ לבאר את הדרגות הפרטיות שבניגון – מהיכן להיכן היא ההעלאה וההמשכה, וזה לשונו הק':

⁵⁴ אלא שסיום התנועה באה בהמשכה. ועדיין, במבט כללי, הצליל האחרון של התנועה (סול) הוא גבוה מן הצליל הראשון (מי), כך שיש כאן כיוון של עליה. ואולי במקור היתה התנועה כדמות ניגון ה"גרשיים" שבטעמי הקריאה, המסתיימת על הצליל העליון בעליה אחר עליה, אך זכר לדבר אין.

⁵⁵ ספר השיחות תרצ"ו-ת"ש ע' 307.

הסדר של הניגון הוא בדרך העלאה והמשכה, כי ברכת⁵⁶ כהנים הוא המשכת המוחין, והגבהת הידים הוא העלאת המדות, ומברכים לישראל שהם בני מלכים, [ספירת ה]מלכות, הרי פרצוף שלם של עשר ספירות,

ומשום זה צריך להיות בדרך העלאה והמשכה.

נמצא, שההעלאה בניגון היא אל המוחין – זהו הקוטב העליון של הניגון, וההמשכה בניגון היא עד לספירת המלכות – זהו הקוטב התחתון של הניגון, והדרגה הממוצעת שבין שני הקטבים זוהי דרגת המדות.

כעת, לאור כל המתבאר לעיל בסדר כל ה"העלאות" וה"המשכות" שבניגון,

מצטייר הסדר הבא – כתבנית כללית:



מסתבר כי ביאור הנ"ל נושא משמעות לא רק לגבי ניגון ברכת כהנים כפרט, אלא גם משמש כבנין אב ומפתח להבנה במשמעותן הרוחנית של דרגות הסולם המוזיקלי – לאור החסידות.

דרגות הסולם בספירות

הצליל הראשון (מלמטה למעלה) בסולם מכונה בלשון המוזיקה בשם 'טוניקה'. צליל זה הינו הבסיס של הסולם המוזיקלי ובו תלוי דירוגם של שאר צלילי הסולם. אל הצליל הזה שואפת תמיד היצירה המוזיקלית לכל אורכה, ואין תחנה סופית ליצירה שלימה אלא בצליל זה בלבד. לא ניתן לרוות את תחושת הצמאון בכל שאר צלילי הסולם, ובהגיע צליל הטוניקה – רק אז הגיעה היצירה "אל המנוחה ואל הנחלה".

תכונה מוזיקלית זו מתאימה לביאור על דרך החסידות (כנ"ל מאדמו"ר הריי"צ), כי ההמשכה בניגון מובילה אל ספירת המלכות. לביאור זה יוצא כי במשמעות הרוחנית, ה'טוניקה' בסולם המוזיקלי – היא ביטוי לספירת המלכות⁵⁷, כח המשיכה כלפי מטה⁵⁸, כפי שנאמר "הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר"⁵⁹, לפי שבספירה זו

⁵⁶ קטע זה הועתק בלוח היום יום כ"ב אדר שני.

⁵⁷ ראה נגינה לאור החסידות ע' 153.

⁵⁸ ספר השיחות תשמ"ט ח"א ע' 284 (פרשת תשא) הערה 34.

⁵⁹ קהלת ג, כ.

נשלמת כוונת כל השתלשלות בריאת העולמות, שנתאוה הקב"ה להיות לו ית' דירה בתחתונים. בכוחות הנפש, ספירת המלכות היא כוח המעשה⁶⁰.

*

הצליל החמישי בסולם נקרא בשם 'דומיננטה', ופירושו (צליל) 'שולט'.
ה'דומיננטה' הינה הצליל השני בחשיבותו – וגם ביציבותו – בסולם אחרי טוניקה. מצד אחד, הדומיננטה יוצרת ניגוד (קונטרסט) אל הטוניקה, מתח מוזיקלי, ומצד שני, בעקבות מתח זה – שואפת הדומיננטה ל'פתרון המתח' דוקא אל הטוניקה. [דוגמת 'רצוא', שעם היותו מנוגד אל השוב, הוא זה שמוביל אל ה'שוב'].

יש לציין גם שהדומיננטה הינה מן הצלילים הגבוהים של הסולם. היא ממוקמת ב"עליונים" של הסולם המוזיקלי⁶¹, וקרובה יותר לפסגת הסולם מאשר לתחתיתו. בביאור הרוחני (של אדמו"ר הרי"צ בניגון) נמצא כי ה'דומיננטה' מבטאת את המוחין:

תכונת המוחין מצד עצמם היא ב"רצוא" ועליה אל מה שלמעלה מהם⁶².
ניגוד המוחין אל כוח המעשה (ספירת המלכות, ה'דומיננטה') מתבטא במחלוקת חכמי ישראל האם 'תלמוד גדול' או 'מעשה גדול'⁶³, ונמנו וגמרו "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה", היינו שלמרות הניגוד שביניהם, הרצוא (תלמוד) מביא לידי שוב (מעשה).

*

הצליל השלישי בסולם נקרא בשם 'מדיאנטה', בתרגום – אמצעי, ממוצע. והיינו, ממוצע בין הטוניקה לבין הדומיננטה. המדיאנטה יכולה לשמש כממוצע לשני הכיוונים: הן כצליל מעבר בעליה אל הדומיננטה, והן כצליל מעבר בירידה אל הטוניקה.

לפי הביאור הרוחני, ה'מדיאנטה' משמשת בתפקיד המדות: המדות הן ממוצע, המחבר בין המוחין למעשה (ראה תניא פרק ט"ז).

⁶⁰ ספר המאמרים מלוקט ח"ד ע' קי ואילך.

⁶¹ היא הצליל החמישי מלמטה למעלה – מתוך שבעה צלילי הסולם. ואם לחלק סולם ל"שלושה שלישים" (מהם נבנה אקורד), הרי שהדומיננטה נמצאת "בשליש העליון".

⁶² ראה ספר המאמרים ת"ש ע' 94. ספר המאמרים מלוקט ח"ה ע' רלד.

⁶³ קדושין מ, ב. בבא קמא יז, א.



*

על יסוד כל זה יש לומר בדרך אפשר, כי הצליל השמיני בסולם (אוקטבה מעל הטוניקה), שהוא בעצם הצליל הראשון⁶⁴ (אשר בתופעה מוזיקלית זו מתבטא הכלל הנאמר בספר יצירה⁶⁵, "נעוץ תחילתן בסופן וסופן בתחילתן") – הוא בחינת הכתר: הכתר, מצד אחד נמצא מעל למוחין, אך מצד שני הוא שייך דוקא לספירת המלכות. ענין זה נרמז גם בשמו, "כתר מלכות". השייכות הייחודית של הצליל השמיני לדרגת הכתר היא לכאורה גם בכך, שמספר שמונה מורה על בחינה שמעל לסדר ההשתלשלות⁶⁶.

מסקנות: ארבע עולמות בסולם אחד

הגם שאין לנו עדיין ביאור פרטני לכוון את שבעת (או שנים עשר) צלילי הסולם אל הספירות הרוחניות (וגם סביר שבביאור הנ"ל משתקף רק אחד משבעים הפנים שיש בצלילי הסולם), אולם נדומה שביאור הנ"ל הינו המקור היחיד ממנו אפשר ללמוד באופן החלטי על קביעת המשמעות הרוחנית של הדרגות הראשיות בסולם. קביעה זו מראה גם, שלמרות שהסולם המוזיקלי מונה שבע דרגות בלבד, מכל מקום הן יכולות לכלול בתוכן לא רק את שבע המדות, כי אם גם את המוחין, ואף את מה שלמעלה מהן.

חלוקה כללית זו של מלכות, מדות ומוחין בסולם המוזיקלי, יכולה לשמש מעתה גם כמפתח להבנה, כיצד ניתן לגלוס בתוך הסולם המוזיקלי את ארבעת העולמות (כגון בניגון ארבע בבות): עולם העשייה הוא כנגד ספירת המלכות, עולם היצירה – כנגד המדות, עולם הבריאה – כנגד המוחין, ועולם האצילות מעליהם.

⁶⁴ אשר לכאורה, כיוון שהוא הוא הצליל הראשון, לא היה אמור להיות בו משום חידוש. ואנו רואים כי דוקא בצליל זה העליון יושלם הסולם. ועל פי הביאור שבפנים מובן כי אדרבה, בו נמצא החידוש הכי גדול.

⁶⁵ פ"א מ"ז.

⁶⁶ כמבואר גם בענין הכינור של שמנה נימין (ספר המאמרים מלוקט ח"ב ע"י כב ושי"ג). להעיר מביאור כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו במשחק השאת, שכאשר החייל הפשוט (בחינת המעשה) מגיע לשורה השמינית (הרומזת לדרגה שלמעלה מסדר השתלשלות) אז החייל הופך למלכה (ימי בראשית ע"י 340 הערה 19 עיין שם).